

kraj. Istoryko-etnograficzne doslidzhennja. – K.: Naukova dumka, 2009. – S.176–230.

37. Nikolajec' Ju. Cyvil'ne naselennja Ukrai'ny na pochatku viny z nimec'ko-fashysts'kymy zagarbnykamy / Ju.Nikolajec'. – K.: Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 36 s.

38. Nash ridnyj kraj. Hrestomatija z istorii' Cherkashhyny: U 2–h ch. – K.: Vydavnyctvo «Molod'», 1995. – Ch.2. – 176 s.

39. Korsun'-Shevchenkivs'ka bytva. – Vyd. 2–ge, dop. – K.: Polityvdav Ukrai'ny, 1974. – 295 s.

40. Partyzans'kyj ruh na terytorii' Ukrai'ny v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' viny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.gur.gov.ua/content/partisan-day.html>. – Nazva z ekrana.

41. Dyv.: Funduklej Y. Obozrenye mogyl, valov y gorodyshh Kyevskoj guberny. – K., 1848. – 124 s.

42. Gorbenko I. Tajemnyca Zmijevyh valiv / I.Gorbenko // Chervonyj Zhovten'. – 1971, 20 bereznja.

43. Z materialiv ekspedycyjnyh poshukovyh doslidzen' Lysjans'koi' rajonnoi' organizacii' «Vytoky» Nacional'noi' spilky krajeznavciv Ukrai'ny.

44. Zi spogadiv uchasnyka radjans'ko-nimec'koi' viny 1941–1945 rr., urodzhenca s. Pochapynca Lysjans'kogo rajonu Cherkas'koi' oblasti Oleksandra Moskalenka, 1913 r. n., zapysani 1993 r. avtorom publikacii'.

45. Dyv.: Nikolajec' Ju. Moral'nyj stan Chervonoj' Armii' v Ukrai'ni v pershyj period viny proty nimec'ko-fashysts'kyh zagarbnykiv. Dezertyrstvo ta borot'ba z nym / Ju.Nikolajec'. – K.: Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 61 s.

46. Spogady zv'jazkovoї' radjans'kogo partyzans'kogo zagonu pid kerivnyctvom A.Makartychana, zhytel'ky s. Pochapynca Lysjans'kogo rajonu Marii' Maksymivny Lavregy, 1912 r. n., zapysani 1993 r. avtorom publikacii'.

47. Shherbatjuk V. Za golovu sekretarja rajkomu partii' nimci obicjaly sim hektariv zemli / V.Shherbatjuk // Radjans'ke zhyttja. – №32. – 21 kvitnja.

48. Prymusovi robotnyky z Ukrai'ny v okupovani' Jevropi v roky Drugoi' svitovoi' viny. Naukovo-praktychna konferencija: Zb. nauk. prac' ta materialiv. – K.: NAVS, 2013. – 100 s.

49. Materialy imennogo spysku osobovogo skladu partyzans'kogo zagonu, shho dijav u Lysjans'komu rajoni na toj chas Kyi'vs'koi' oblasti (vidomosti stanom na 20 ljutogo 1944 r.).

50. Artylerijs'ki polky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://tashv.nm.ru/Perechni_voisk/Perechen_13_01.html. – Nazva z ekrana.

51. Materialy dopovidi komandyra i komisara partyzans'kogo zagonu pro bojovu dijat'nist' i partijno-politychnu robotu.

52. 44–a Kyi'vs'ka Chervonoprapporna girs'ka strilec'ka dyvizija im. Shhorsja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://istor-44gsd.ru/html/person_305.html. – Nazva z ekrana.

53. Vovk O.V. Chervonyj partyzans'kyj ruh v Ukrai'ni i organy NKVS–NKDB (1941–1944 rr.) / O.V. Vovk // Sums'kyj istoryko-arhivnyj zhurnal. – 2010. – №X–XI. – S.42–54.

54. Nikolajec' Ju., Shherbatjuk V., Partyzans'kyj ruh v Ukrai'ni na pochatku viny: rozvinchannja mifiv // Den'. – 2000. – №79, 5 travnja.

* * *

УДК 94(477)»1944/1946»

Лучаківська І.Л., кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка (Україна, Дрогобич), ivanna.luch@gmail.com

«Евакуація» українців і поляків у 1944–1946 рр.

Проаналізовано зміст заходів, сталінського тоталітарного режиму щодо проведення насильницьких депортацій та евакуації українців і поляків 1944–1946 рр. Доведено, що акція депортації українського і польського населення була протизаконною, що не відповідала міжнародним правовим актам.

Ключові слова: західноукраїнські області, евакуація населення, переселенські акції.

Luchakivska I.L., Ph.D. in History, Associate Professor of Modern and Contemporary History of Ukraine, Drohobych State Pedagogical University Ivan Franko (Ukraine, Drohobich), ivanna.luch@gmail.com

«Evacuation» of Ukrainians and Poles in 1944–1946

It is analyzed the content of measures the Stalinist totalitarian regime concerning the realization of violent deportations and evacuation of Ukrainians and Poles in 1944–1946. It is proved that the deportation's action of Ukrainian and Polish population was illegal, that didn't agree the international legal acts.

Keywords: western regions, evacuation of the population, resettlement actions.

Лучаківская И.Л., кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Украины, Дрогобычский государственный педагогический университет им. Ивана Франко (Украина, Дрогобыч), ivanna.luch@gmail.com

«Евакуація» українців і поляків в 1944–1946 рр.

Проаналізовано содержание мероприятий, сталинского тоталитарного режима по проведению насильственных депортаций и эвакуации украинцев и поляков 1944–1946 гг. Доведено, что акция депортации украинского и польского населения была противозаконной, не соответствовала международным правовым актам.

Ключевые слова: западноукраинские области, эвакуация населения, переселенческие акции.

Доля Західної України в період Другої світової війни вирішувалася не лише в Кремлі, а й на міжнародній дипломатичній арені. Першим кроком до визнання претензій Радянського Союзу на західноукраїнські землі стала Тегеранська конференція (28 листопада – 1 грудня 1943 року), на якій, аналогічно до виробленого сценарію між СРСР і Німеччиною періоду 1939 року, було прийнято рішення про включення вказаних територій до складу СРСР [1, арк.6–7].

В Москві 27 липня 1944 року між Польським Комітетом Національного визволення та урядом СРСР було підписано угоду про польсько-радянський кордон приблизно по лінії Керзона. Політика стосовно українського населення Польщі змінюється. Замість включення до складу УРСР нових територій, починається підготовка до переселення українців з Холмщини і Замостя. Листи з проханням приєднати до складу радянської України починають трактувати як прохання про переселення з території Польщі в СРСР [2, арк.3–21].

Західну Галичину та Холмську область планувалося включити до складу УРСР (населення – 509448 чоловік), приєднавши їх до Дрогобицької області [3, арк.5–15].

У цьому зв'язку звернемося до «Інструкції по здійсненню угоди між урядами УРСР і Польським Комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 1944 р. У документі, яким керувалися на практиці, не йдеться про обмін чи депортацію населення: вжито – терміни «евакуація», «евакуйовані».

Як свідчить перший пункт інструкції, евакуація населення мала відбуватися за етнічно-територіальним принципом. З повітів Польщі до УРСР евакуйовувалися громадяни української, білоруської, російської і так званої русинської національностей, які проживали у Холмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемиському, Ліському, Замостівському, Білоградському, Владовському повітах. «Евакуації підлягають лише ті з перелічених вище громадян, які висловили своє бажання евакуйовуватися...».

Евакуація мала відбуватися з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Проміжок часу з 15 вересня по 15 жовтня 1944

р. визначався як попередній для складання списків переселенців. Списки склалися згідно з інструкцією, як за письмовою, так і за усною згодою глави сім'ї, що створювало на практиці широке поле для зловживань, бо у списки заносили і тих людей, які не давали згоди на переселення.

Після підписання Угоди в областях України проводились облік польського населення, що мало підлягати евакуації, а також реєстрація тих, хто «добровільно» зголошувався на виїзд.

Реєстрація польських сімей на виїзд до Польщі продовжувалася практично аж до часу завершення переселень. Наймасовішим був виїзд польського населення з Тернопільської області, в якій до 1 жовтня 1945 р. зареєструвалися і одержали евакодокументи для виїзду в Польщу 76177 сімей (226952 особи). Так само протягом усього часу депортації тривало уточнення кількості поляків, які підлягали виїзду з Дрогобицької та Станіславської областей.

В розпорядженні названих структур для евакуації населення були відповідні збройні підрозділи та цивільні службовці. Як правило, уповноважені як Уряду УРСР, так і ПКНВ виконували свої функції в тісному контакті з партійними органами та державними органами влади.

Створені з обох сторін кордону евакоструктури мали розпочати свою діяльність з 15 жовтня 1944 р.

На виконання Угоди протягом 1944–1946 рр., за підрахунками польського автора Єжи Кохановського, з УРСР у Польщу було евакуйовано 787524 особи. Так професор Володимир Сергійчук називає 789982 особи, які й були евакуйовані у 1944–1946 рр. із західних областей УРСР у Польщу, у тому числі з Волинської області 64798 осіб, Рівненській – 69075, з Тернопільської – 233617, зі Станіславської – 77930, Львівської – 218711, Дрогобицької – 115278, з Чернівецької – 10573 особи. Серед евакуйованих етнічних поляків було 746993 особи, євреїв – 30406, інших – 1258. Київська дослідниця Ольга Буцько пише, що серед евакуйованих з України в Польщу було 766206 поляків, 33158 євреїв, 9918 українців, 488 росіян, 45 білорусів, 600 представників інших національностей – загалом 810415 чол. [4, с.104].

В ході встановлення радянської влади в західних областях України в ніч з 3 на 4 січня 1945 р. було заарештовано 772 поляків «антирадянського елемента». Ці арешти налякали польську громадськість Львова і регіону, так як в числі заарештованих були представники інтелігенції та духовенства (14 професорів, 6 лікарів, 21 інженер, 3 артисти, 5 ксьондзів) [5, с.353].

У серпні 1945 р. поштова цензура Дрогобицької області перевірила 5 тис. 200 листів. У 14 з них поляки писали про необхідність виїзду в Польщу [5, с.354].

Польські підпільники у своїх коментарях стосовно евакуації дуже часто покладали вину за неї на українців. Звичайно, питання про евакуацію величезних мас польського і українського населення не могло бути прийнято на рівні уряду УРСР чи ПКНВ. Угоду 9 вересня 1945 р. мусила ініціювати і санкціонувати Москва.

Величезне значення для розв'язання багатьох труднощів евакуації польського населення із західних областей мала українсько-польська зустріч у Києві 20 вересня 1945 р. за участю С.Грабського, М.Хрущова, Д.Мануїльського та ін.

На зустрічі було вирішено:

- продовжити термін евакуації до 31 грудня 1945 р.;
- створити у Львові Комітет сприяння евакуації поляків з 30 чол., склад якого повинен бути затверджений головою Львівського облвиконкому;
- надати право зареєстрованим до 31 грудня 1945 р. жителям Львова евакуюватися навесні 1946 р., а для від'їжджаючих взимку забезпечити теплі вагони;
- польським і українським селянам дозволити дво- і триразовий перетин границі для перевезення речей возами;
- священикам (ксьондзам) дозволити вивезення речей культового призначення [5, с.356].

Переселення українців з Польщі почалось дуже поспішно 15 жовтня 1944 року, ще до закінчення війни і до

укладення Договору між СРСР і Польською Республікою про радянсько-польський державний кордон. Тому ця акція депортації українського і польського населення була протизаконною, що не відповідала міжнародним правовим актам.

10 серпня 1946 року заступник головного уповноваженого уряду УРСР В.Коваленко надіслав секретарю ЦК КП(б) України Д.Коротченку і міністру внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанту Т.Строкачу доповідну записку «Про підсумки евакуації українського населення з території Польщі і диверсійно-теротистичні прояви з боку антирадянських елементів». У ній зазначалося, що робота з евакуації населення була розпочата в кінці вересня 1945 року і закінчилася 2 серпня 1946 року. За даними місцевих органів польської влади, на території евакорайонів Польщі було взято на облік 125949 українських родин, або 497682 особи, з яких було евакуйовано в УРСР 122454 родини, або 482109 осіб. Це становило 97,2 відсотка родин, тобто 96,8 відсотка населення. Вони були розселені майже по всіх областях УРСР [6, с.181–182].

Найбільше їх знайшло притулок у західному регіоні України: у Тернопільській (41105 родин, або 173360 осіб), Львівській (14815 родин, або 56866 осіб), Дрогобицькій (8043 родини, або 33445 осіб), Волинській (6498 родин, або 2346 осіб), Станіславській (5158 родин, або 19749 осіб) та Рівненській (відповідно 4682 родини, або 17102 особи). Всього в західному регіоні оселилось 80301 родина, або 322868 осіб [7, с.231].

Залучення війська до переселенської акції 1945–1946 рр. не дало бажаного результату. Наприкінці 1946 р. в південно-східних повітах Польщі ще перебувало до 200 тис. українців, які категорично відмовлялися виїздити в УРСР, та й радянська влада не погоджувалася їх приймати. Окрім цього, українські села Холмщини, Надсяння і Лемківщини становили соціальну й економічну базу ОУН і УПА. В цій ситуації польські владні структури розпочали розробку плану примусового виселення українців на західні і північні землі Польщі. Важко впевнено сказати, хто й коли вперше запропонував таке вирішення української проблеми в Польщі [8, с.347].

Операційна група мала провести виселення української людності і ліквідувати УПА у дві фази. В першій – з району Сянока і прилеглих районів від заходу і півночі. Паралельно намічено виселити українців з Люблінського воєводства. У другій – в районі Перемишль – Любачів і з території Лемківщини (пов. Ясло, Кросно, Горлиці, Новий Санч і Новий Торг).

Отже, на території Сяницького, Ліського і частини Перемиського повітів, де проживало близько 38 тис. українців і діяло 8 сотень УПА в кількості не перевищуючій 800 вояків, було сконцентровано щонайменше 20 тис. вояків Війська Польського. Їм допомагали ще кілька тисяч радянських і Чехословацьких солдатів зосереджених вздовж південно-східного кордону Польщі.

Таке масове, багатотисячне переселення народів не було підготовлене. Кількість людей збільшувалась відповідно до запланованого. Так, протягом 1944 – початку 1945 року з території Польщі в Дрогобицьку область прибуло 10266 родин проти запланованих 6084. Крім того розселено переселенців з Польщі, які повернулися з східних областей УРСР.

В зв'язку із зміною кордону СРСР з Польщею 1946 року, – Судово-Вишнянському, Старо-Самбірському, Круkeniцькому та інші райони стали прикордонними і населення, евакуйоване з Польщі, відповідно до постанови РНК УРСР від 21 вересня 1945 року №1547, Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 22 квітня 1946 року «Про підсилення охорони державного кордону», – підлягали відселенню в інші не прикордонні райони [9, арк.5].

В довідці заступника начальника управління з перевірки партійних органів ЦК КП(б)У від 18 серпня 1947 року з приводу відселення за межі забороненої прикордонної зони українців, евакуйованих з Польщі вказувалося, що відповідно до роз'яснення заступника міністра внутрішніх справ Серова від 23 липня 1947 року за №12544 відселен-

ню за межі забороненої прикордонної зони Волинської, Львівської і Дрогобицької областей УРСР підлягали українці, евакуйовані з Польщі, на яких були компрометуючі матеріали і яким у відповідності до наказу МВС СРСР №00651 від 5 липня 1946 року відмовлено в одержанні паспорту. Особи української національності, евакуйованих з Польщі, які займалися громадсько-корисними справами і нічим себе не зкомпрометували, мали право залишитися проживати в забороненій прикордонній зоні з представлення місцевих органів влади і подальшим затвердженням МВС УРСР. Вказувалося начальникам УМВС Волинської, Львівської, Дрогобицької областей вивчити і виселити з прикордонної смуги і забороненої зони осіб, які підлягали виселенню [10, арк.3–4]. Виселенню підлягали 2505 сімей з числа українців, евакуйованих з Польщі за межі забороненої прикордонної зони [10, арк.7].

Висновки. У перші повоєнні роки, прагнучи уніфікувати етнопонаціональну структуру населення Західної України, керівництво СРСР ініціювало переселенські акції. До вересня 1946 р. із західних областей України було переселено 790 тис. польських громадян. Протягом 1944–1946 рр. із південно-східних воєводства Польщі до УРСР прибуло близько 482 тис. українців.

Список використаних джерел

1. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.711.
2. Там само. – Спр.790.
3. Там само. – Спр.1624.
4. Макаруч С.А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. // Український історичний журнал, 2003. – №3. – С.103–115.
5. Макаруч С. Радянські методи розправи з бандерівцями (1944–1950 рр.) // Галичина: науково і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2001. – №5–6. – С.353–361.
6. Свинко Й. Трагедія українців Польщі в 40–х роках ХХ ст. (до 60–річчя депортації українців зі своїх споконвічних земель Надсяння, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя) // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.176–188.
7. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. – У 2-х книгах. – Київ: Либідь–Військо України, 1994. – Кн.1. – 424 с.
8. Кутянн В. Путін реабілітував... УПА // «Експрес», 3–10 червня 2004 р. – С.11.
9. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4359.
10. Там само. – Спр.4349.

References

1. CDAGOU. – F.1. – Op.23. – Spr.711.
2. Tam samo. – Spr.790.
3. Tam samo. – Spr.1624.
4. Makarchuk S.A. Pereselenija poljakiv iz zahidnyh oblastej Ukrai'ny v Pol'shhu u 1944–1946 rr. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal, 2003. – №3. – S.103–115.
5. Makarchuk S. Radjans'ki metody rozpravy z banderivcjamy (1944–1950 rr.) // Galychyna: naukovo i kul'turno-prosvitnyj krajeznavchij chasopys. – 2001. – №5–6. – S.353–361.
6. Svyenko J. Tragedija ukrai'nciv Pol'shhi v 40–h rokakh XX st. (do 60–richchja deportacii' ukrai'nciv zi svoi'h spokonvichnyh zemel' Nadsjannja, Lemkivshhyny, Holmshhyny ta Pidljashshja) // Ukrai'ns'ka nauka: mynule, suchasne, majbutnje. – Ternopil': Ekonomichna dumka, 2004. – S.176–188.
7. Bilas I. Represyivno-karal'na sistema v Ukrai'ni 1917–1953 rr. – U 2–h knyгах. – Kyi'v: Lybid'–Vij's'ko Ukrai'ny, 1994. – Kn.1. – 424 s.
8. Kutjanyn V. Putin reabilituvav... UPA // «Ekspres», 3–10 chervnja 2004 r. – S.11.
9. CDAGOU. – F.1. – Op.23. – Spr.4359.
10. Tam samo. – Spr.4349.

* * *

УДК 94(477).08

Долгорученко К., аспірантка кафедри історії України, Криворізький педагогічний інститут Криворізького національного університету (Україна, Кривий Пир), mich_al@ukr.net

Проблема ефективності впливу нацистської антисемітської пропаганди на громадську думку в генеральному окрузі «Дніпропетровськ»

Досліджується проблема ефективності нацистської антисемітської пропаганди на основі документів та періодичних друкованих видань 1941–1943 рр. Дніпропетровського обласного архіву. Проаналізовані основні фактори ефективності пропаганди, визначено соціально-психологічні бар'єри, які не змогла подолати окупаційна пропагандистська машина на території генерального округу «Дніпропетровськ».

Ключові слова: ефективність пропаганди, нацизм, антисемітизм, геноцид.

Dolgoruchenko K., postgraduate student of history department, Krivoy Rog National University (Ukraine, Krivoy Rig), mich_al@ukr.net

The problem of effectiveness of the Nazi anti-Semitic propaganda impact on public opinion in general district Dnepropetrovsk

The anti-Semitic aspects of propagandistic activity carried out by Nazi occupants at the territory of Ukraine in 1941–1944, in particular in the General District Dnepropetrovsk are examined. The author considers the anti-Jewish propaganda used means for impressments of the majority of the local population or its moral «neutralization» in the course of «Final solution of the Jewish Question» in Ukraine. In the article described are both formal and content aspects of Nazi's propagandistic activity: technical means of informing the local population, mass media (periodicals), and the conditions of their creation and functioning (editorial staff and ways of publication circulation), issues of materials' authorship and adoption from other sources. The central question of the article considered is the issue of effectiveness of Anti-Semitic propaganda and methods of the effectiveness evaluation. While mentioning that at the moment there is no scientifically grounded method of solving this problem, the author gives some factors that are to be taking into account when considering the said issue. The author comes to the conclusion that based on the available direct and indirect data from various sources, it is possible to make an inference that under the occupation the effectiveness of anti-Jewish propaganda was quite high and informational and propaganda influence on the local population consciousness was considerable.

Keywords: effectiveness of propaganda, Nazism, anti-Semitism, genocide.

Долгорученко Е., аспірантка кафедри історії України, Криворізький педагогічний інститут Криворізького національного університету (Україна, Кривий Пир), mich_al@ukr.net

Проблема эффективности влияния нацистской антисемитской пропаганды на общественное мнение в генеральном округе «Днепропетровск»

Исследуется проблема эффективности нацистской антисемитской пропаганды на основе документов и периодических изданий 1941–1943 гг. Днепропетровского областного архива. Проанализированы основные факторы эффективности пропаганды, определены социально-психологические барьеры, которые не смогла преодолеть оккупационная пропагандистская машина на территории генерального округа «Днепропетровск».

Ключевые слова: эффективность пропаганды, нацизм, антисемитизм, геноцид.

Бурхливий розвиток засобів комунікації у ХХІ столітті вплинув й на пропаганду, яка перетворилася сьогодні на глобальну технологію впливу на масову свідомість людства. Відповідно до цього, соціальна поведінка була й залишається якісним індикатором ефективності ідеологічного маніпулювання, показником ступеню досягнення цілей, якими задається пропагандистська машина. Фактично, ефективність дії ідеологічного маніпулювання вимірюється числом людей, у яких цілеспрямована інформація викликала будь-яку реакцію, хоча б й байдужість.

Події останніх десятиліть показують, що сучасна Україна потребує створення потужної системи захисту від інформаційно-пропагандистських війн, які розглядаються державами як інструмент реалізації своїх інтересів на міжнародній арені. Ось чому так важливо проаналізувати досвід війни ідеологій нацистської Німеччини та України.

Тож, метою нашої статті є розгляд, у першу чергу, проблеми ступеню ефективності пропагандистської роботи з розповсюдження нацистами антисемітизму в умовах окупації на території генерального округу «Дніпропетровськ».

На нашу думку, нацистська пропаганда досягнула найвищого щабелю маніпулювання свідомістю німецького на-